

بررسی نظام ارزش‌ها در ژاپن

و رابطه آن با رشد اقتصادی

دکتر پری سیما شمس آوری

مقدمه

در قسمت اول « بررسی نظام ارزش‌ها در ژاپن»^I آئین شینتو و کنفوسیوس مورد بررسی قرار گرفت و رابطه آن با رشد اقتصادی مشخص شد و اینک در دنباله بحث قبلی آئین بودا، اخلاق سامورای، ارزشهای اقتصادی و سیاسی ژاپن؛ و جنبش‌های مختلف مذهبی - اخلاقی سازمان یافته بر اساس یک پایه طبقاتی و ارتباط آن با رشد اقتصادی ژاپن مورد تجزیه و تحلیل قرار میگیرد.

۴. آئین بودا (بودیزم)^{II}

آئین بودا، سومین منبع ارزش‌های ژاپن، در طرز تفکر و زندگی ژاپنی از هر نظر مؤثر بوده است. بودیزم تقریباً در اواسط قرن ششم بعد

I. قسمت اول « بررسی نظام ارزش‌ها در ژاپن» در شماره پاییز سال ۱۳۵۱ نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز منتشر گردید و اینک دنباله آن در این شماره از نظر خوانندگان گرامی میگذرد. از وقفه‌ای که در انتشار قسمت دوم ایجاد شده پوزش میطلبم.

از میلاد در ژاپن شناخته شد.^{۵۸} دکتربین‌های اولیه آئین بودا با طرز تفکر و زندگی ژاپنی‌ها سازگار نبود. مثلاً مطابق نظریه سنتی^I، رسیدن به حالت مثبت «بی‌نیازی از جهان مادی» فقط بعد از ترك این جهان امکان پذیر می‌باشد. این نظریه برای ژاپنی‌ها مشکل مورد قبول واقع می‌شد چه آنها مردانی اهل عمل بودند و تمایل بخصوصی نسبت به اندیشه‌های فلسفی نداشتند. باز مطابق نظریه سنتی، تمامی بدبختی‌ها و تألمات زندگی از خواهش‌های نابخای انسان ناشی می‌شود؛ و انسان زمانی به آرامش و سکون درونی دست خواهد یافت که این خواهش‌ها را از بین ببرد.^{۵۹} آئین بودا در افراطی‌ترین شکلش، جنبه‌هایی منفی داشت که با ذوق و سلیقه ژاپنی‌ها جور در نمی‌آمد. زندگی برای ژاپنی‌ها هدیه‌ای بسیار گرانبها است. از این جهت، با قبول طریق ماهايانا^{II}، بودیزم در ژاپن بصورت مذهبی درآمد که برای زندگی در این جهان ارزش فراوان قائل بود و تأکید می‌کرد که «... همه خواهش‌های انسانی نادرست نیستند ولی خواهش‌های نادرست است که موجبات تألم بشریت را فراهم می‌سازند».^{۶۰}

از آنجائیکه طریق هینایانا^{III} یا آئین محافظه‌کار و سنتی بودایی تناسبی با طرز تفکر و زندگی ژاپنی نداشت، آئین ماهايانا، مورد قبول اکثریت مردم آن کشور قرار گرفت زیرا یکی از نظریه‌های اساسی این مکتب این بود که حقیقت مطلق از طریق زندگی دنیوی قابل درک است نه با کناره‌گیری از این دنیا.^{۶۱} برای مثال، سایکو^{IV}، بانی فرقه

I. Traditional

II. Māhāyāna یا آئین ماهايانای بودایی.

III. Hināyanā یا آئین هینایانای بودایی.

IV. Saichō (Dengyō-Daishi) (۷۶۷-۸۲۲ میلادی).

تندای^I، منشعب از طریق ماهایانا، شدیداً علاقمند به جنبه‌های عملی زندگی در جامعه بود^{۶۲}. او مقرر داشت که آئین و مفاهیم هینایانا را باید نادیده انگاشته و در مقابل بایستی مثبت‌ترین مفاهیم ماهایانا مورد پذیرش قرار گیرد. و این بخاطر عمل‌گرایی بود^{۶۳}.

کوبو دایشی^{II}، یکی از پیروان سایکو، فرقه دیگری را بنام شینگون^{III} یا کلام حقیقی^{IV} بنیان نهاد. سایکو و کوبو، دو مرد بزرگ مذهبی، هر دو علاقمند به مسائل اجتماعی بودند. اگر سایکو وسائل سازمان بندی تئوریک و عملی آئین بودا را فراهم نمود، کوبو کوشش خود را منحصر به توسعه اجتماعی و مذهبی بودیزم کرد^{۶۴}.

ای.کی. رایشاو^V در کتاب مطالعات درباره بودیزم ژاپنی^{VI} اشاره نموده است که کوبو چنین موعظه میکرد که «انسان از آنجائیکه اساساً با ابدیت یکی است میتواند حتی در این زندگی نیز بودائیت را بدست آورد»^{۶۵}. چون بودای جاودانه همه چیز را در بر میگیرد، پس هر چیزی در این جهان مقدس است و هیچ اختلافی مابین مقدس والوهی وجود ندارد. جالب‌ترین جنبه این فرقه و سایر فرق آئین ماهایانا همانا مفهوم یا تصور رستگاری از طریق خدمت کردن است. همینکه انسان بمرحله آگاهی یا روشنگری رسید موظف است که به هموعانش خدمت کرده و آنها را راهنمایی نماید^{۶۶}.

I. Tendai Sect

II. kōbō-Daishi (۷۷۴-۸۳۵ میلادی).

III. Shingon

IV. The True Word

V. A. K. Reischaur

VI. *Studies in Japanese Buddhism*

بهر حال ، هنگامی که برای اولین بار ژاپن با آئین بودا آشنا شد آنرا براحتی بعنوان مذهبی تلقی کرد که توانائی ارزانی کردن منافع مادی به نجبا و اعیان را داشت . در واقع این طبقه نجبا و اعیان بود که از مذهب جدید حمایت میکرد . بیشتر معابد اولیه بودائی بوسیله خانواده های اعیان و اشراف که از آن برای دعاگوئی استفاده مینمودند ساخته شد . هدف از پرستش پیکره های مقدس ، دعا برای طول عمر ، و کمک به شخص برای رهایی از امراض و پرهیز از بدبختی و مصیبت بود . در خواندن احکام شرعی^I ، هدف آنان صرفاً دعا برای سلامتی ، طول عمر ، و بهبودی از امراض بود^{۶۷} .

ولی بودیزم ، در دست شاهزاده شو تو کو-تایشی^{II} که عمیقاً علاقمند به مذهب جدید بود ، بصورت بنیاد تمدن ژاپنی درآمد . از آنجائیکه در آن زمان جامعه ژاپن از نظر مذهبی و سیاسی از هم متفرق شده بود ، هواخواهی او از مذهب جدید تا اندازه ای هم مربوط به آرزویش دایر به اتحاد ملت بود . از این جهت او آئین بودا را بامید تبدیل آن به ایمان مشاع قبایل مختلف تشجیع نمود^{۶۸} .

شاهزاده شو تو کو ، بهر حال ، مذهب جدید را تحت تأثیر تعلیم و تربیت شخصی خویش تفسیر نمود . او تئوری کنفوسیوسی را دایر بر طبقه بندی اجتماع بر پایه بصیرت ، توانائی و اخلاقیات پذیرفت . بعلاوه ، تحت تأثیر آئین شینتو ، او اصل مربوط به طبقه بندی اجتماع ژاپن را بر مبنای تولد و اصل و نسب به عنوان یک جریان طبیعی قبول نمود . از

این جهت، برداشت شو تو کو از آئین بودا «... بر پایه عدم تأکید روی اختلافات افقی نظام قبیله‌ای سنتی I و همچنین تفکیک فرقه‌ای جامعه حتی در میان کشیش‌های بودائی استوار بود»^{۶۹}.

جالب توجه است که آئین بودا، همچون آئین شینتو و کنفوسیوس، در خدمت اهداف طبقه حاکمه قرار گرفت.^{۷۰} این موضوع از «قانون اساسی در هفده ماده»^{II} آشکار است که بوسیله شاهزاده شو تو کو در سال ۶۰۴ بعد از میلاد اعلام شد و در آن نیز رابطه نزدیک مابین اصول سیاسی و عقاید و آراء مذهبی قابل رؤیت است. در حقیقت محتوی این قانون اساسی بیشتر از آنکه قانونی باشد اخلاقی است، ولی در اینجا «اخلاقیات عملی بعنوان جوهر وظیفه سیاسی قلمداد شده است»^{۷۱}.

این قانون اساسی توجه به روش‌هایی میکند که در آن از طریق بودیزم اصول اخلاقی کنفوسیوسی با روح ملی هماهنگ میشوند. در اینجا قانون اساسی در سه ماده زیرین باهم آورده شده است.

ماده اول

بالاتر از همه چیز هماهنگی را ارجمند بدانید و بروح نامتعارض احترام بگذارید. مردان عاقل حقیقی اندک‌اند و مردم همیشه بحال خودشان گذاشته میشوند. بهمین علت، بعضی از افراد که مطیع حاکمان نیستند و والدیشان را محترم نمی‌شمارند مردم را گمراه می‌کنند و با نزدیکان خود جدال مینمایند. ولی اگر دولت بتواند مردم را بایک روح دوستانه جمع نماید تا امور را مورد بحث قرار دهند و مشکلات را حل و فصل نمایند، حقیقت شناخته خواهد شد

I. منظور از اختلافات افقی، اختلافات موجود در خود طبقه مذکور است.

II. Jūhichijō-no-Kempō

و از طرف هردو دسته مورد قبول قرار خواهد گرفت و هماهنگی تجدید خواهد شد. این چنین خط سیری هرگز با شکست مواجه نخواهد شد.

مادهٔ دوم

با ایمان کامل (سه‌گوهر) را یعنی بودا، دارما I و سمقا II را محترم شمار. این سه، سرنوشت تمامی مخلوقات با ادراک، حقیقت خالی از اشتباه برای تمامی ملت‌ها، و دوستی بین آنها است. این حکم نمی‌تواند بوسیلهٔ هیچک از مردمان این جهان فراموش شود. مردمان بد واقعی خیلی اندک‌اند و می‌توان آنها را تعلیم داد و ارشاد نمود، اما چگونه می‌توان آنها را جدا از (سه‌گوهر) تعلیم داد و ارشاد نمود؟

مادهٔ سوم

دستورات امپراطوری را محترم شمار. حاکم همانند آسمان است و اتباع همانند زمین. آسمان زمین را می‌بوشاند و زمین حامی آسمان است؛ اگر چهار فصل به آرامی بگذرد، هر چیزی بخوبی انجام وظیفه خواهد کرد. ولی اگر زمین در صدد تسلط بر آسمان باشد، ریزه‌ریزه خواهد شد. بهمین دلیل است که آسمان دستور می‌دهد و زمین فرمانبردار است، و بهمین دلیل است که حاکم دستور می‌دهد و اتباع باید پیروی نمایند. از این سبب، هر تابعی باید دستورات امپراطوری را محترم شمارد، اگر چنین نباشد، اغتشاش خواهد شد^{۷۴}.

I. دارما Dharma اصول اساسی هستی فردی یا سماوی در آئین بودا بمعنی ماهیت و پیروی از طبیعت و وظیفهٔ فردی نیز آمده است.

II. سمقا Samgha در واقع جماعت بودائی یا The Buddhist Community میباشد.

از مادهٔ دوم آشکار است که شاهزاده شوتوکو در صدد قبولانیدن اصول سیاسی خود از طریق بودیزم بوده است. بعبارت دیگر، اطاعت از دستورات امپراطور و انجام وظایف مطروحهٔ اصول اخلاقی کنفوسیوسی جزو وظیفهٔ مذهبی مردم بوده است. شاهزاده شوتوکو همچنین دربارهٔ کتب آسمانی بودائی سخنرانی می نمود و تقریظات او در این باره مشهور است. او بویژه آندسته از احکام شرعی را انتخاب نمود که با طرز فکر ژاپنی سازگار بود. برای مثال، مطابق حکم شرعی هوکی^I، افرادی که با ایمان کامل از آموزش‌های بودا پیروی مینمایند نجات می یابند. امکان رستگاری برای همه موجود بود و برای دستیازی بدان مردم می بایستی وظایفشان را نسبت به این جهان انجام میدادند. او همچنین روی اهمیت اعمال روزانه و تأثیر آن روی رستگاری انسان تأکید ورزید: «فضایل ده هزارگانه تماماً در عمل یا اعمال امروز نهفته است»^{۷۳}.

يك سیمای مهم آئین ماهايانا که در ژاپن توسعه یافته است تأکید بر کارهای بشر دوستانه است. مثلاً شاهزاده شوتوکو معتقد بود که بودا(ها)^{II} و بودیساتوا(ها)^{III} باید به تمامی انسان‌ها خدمت کنند. از این جهت برخی از عبارات کتاب آسمانی بودا را که با این نظریه در تضاد بود مورد تجدید نظر قرارداد. بعنوان مثال، حکم شرعی هوکی بمردم اندرز میدهد که در تفکر مذهبی فرو روند. او این حکم را بدین صورت تغییر داد:

The Hokke Sutra .I

II. Buddhas منظور از بودا(ها) کسانی هستند که به بودائیت رسیده اند.

III. Bodhisattva کسی که جوهرش روشنگرای است. بودیساتوا کسی

است که از ورود به حالت نیروانا اجتناب میورزد تا دیگران را نجات دهد، بودیساتوا در طریق ماهايانای بودائی بعنوان رب النوع مورد پرستش قرار میگیرد.

« به کسی که همیشه در تفکر مذهبی فرو رفته است نزدیک مشو »^{۷۴}. منظور واقعی او از این جمله این بود که شخصی که تمام وقت مشغول عبادت باشد قادر با انجام کارهای بشر دوستانه نیست.

بهر صورت، تنها شاهزاده شو تو کو نبود که روی اهمیت عمل در این جهان تأکید مینمود، بلکه عقاید مشابهی نیز در تعالیم مکتب‌های مختلف بودیزم ژاپنی بیان گشته است. سایکو بنیان‌گذار فرقه تندای معتقد به نوعی هماهنگی و سازگاری بین عوام و (طبقه) کشیش‌ها بود، زیرا که مطابق اساسی‌ترین دکترین مسلك ماها یانا که فرقه تندای منشعب از آن بود:

طبیعت بودا در همه انسانها موجود است. و این طبیعت می‌تواند تحریک شده و رشد نماید تا هر شخصی بودیساتوا گشته و در نهایت بودا گردد^{۷۵}.

سایکو همچنین معتقد بود که معابد بودائی بایستی بطور مطلوب برای خدمت عموم و رفاه آنان اختصاص یابد. دانشجویان رهبانی بعد از دوازده سال مطالعه و تحقیق مطابق صلاحیتشان قادر با انجام خدمات عامه بودند. خدمت کردن آرمان پراهمیت فرقه تندای بود^{۷۶}.

کو بودایشی، بنیان‌گذار فرقه شینگون، معتقد بود که تمامی جهان مظهر بودا است^{۷۷}، و اینکه هر کسی طبیعت بودا را در خود دارد و فقط تحت ارشاد کامل و ارتقاء به زندگی روحانی است که شخص میتواند طبیعت بودا را در خود احساس نماید و به آن مرحله آگاهی یا روشنگری برسد که همانا یکسان بودن با بودا است^{۷۸}. بهر حال، او تأکید کرد که «حقیقت مطلق از طریق واقعیت قابل درک است». بعبارت دیگر واقعیت در ارتباط با اشیاء آشکار میشود.

شین ران شونین^I، بنیان‌گذار فرقه شین‌شو^{II}، زندگی زاهدانه را رد کرد و از ازدواج روحانیون جانبداری نمود و خود نیز ازدواج کرد. او بر این عقیده بود که «رستگاری از طریق ایمان قابل تحصیل است، که خود هدیه آمیدا^{III} است، و در همین جهان به محض اینکه ایمان در انسان بوجود آمد، شروع می‌گردد»^{۸۰}. او احترام زیادی به شاهزاده شوتوکو، بودائی پارسامنش ولی غیرروحانی، قائل بود، و بر از می‌داشت که: «آن حالت مطلقی که بوسیله فرقه بودائی سرزمین پاک^{IV} توصیه شده است از طریق زندگی دنیوی قابل حصول است»^{۸۱}.

این تأکید روی درک ارزش‌های مذهبی از طریق زندگی دنیوی در فرقه زن^V نیز قابل رؤیت است. دوگن^{VI} واوژ مذهب زن وابسته به مکتب سوتو^{VII} تأکید کرد: «حواس خود را در تفکر و عبادت متمرکز کن»^{۸۲}. عبادت و تفکر مذهبی تنها حق ویژه و منحصر بفرد راهبان نبود. تفکر و عبادت در میان مردم شایع شد و بعنوان وسیله‌ای برای تربیت ذهنی دلاوران و همچنین عوام الناس شناخته گردید.

مکتب زن ژاپنی بر این اعتقاد استوار بود که راهبان نباید از جهان بگسلند. آنها بیشتر برای انجام وظایف مذهبی در «دل پر آشوب زندگی

I. Shinran Shonin (۱۲۶۲ - ۱۱۷۳ م.)

II. Shinshu Sect

III. Amida «خداوند نور بیکران»

IV. The Pure Land Buddhism فرقه بودیزم سرزمین پاک

V. Zen Sect

VI. Dogen

VII. Zen of Soto School

دنیوی» تشویق میشدند.^{۸۳} سوزوکی شوسون^۱، يك كشيش ديگر زن، از این هم فراتر رفت و به زن ازدیدگاه و تجربه يك دلاور نزدیک شد و معتقد به این نکته بود: «نشستن به عبادت هر چند که شخص در میدان نبرد باشد»^{۸۴}.

جنبه بسیار پر معنی بودیزم زن در ژاپن تأکید روی فعالیت‌های پر ثمر میباشد، تا آنجا که اشتغال به يك شغل و وقف خود به آن بعنوان وسیله رستگاری مذهبی تلقی میشد. سوزوکی شوسون کتابی بنام اهمیت فعالیت‌های روزانه II^{۸۵} برشته تحریر در آورده که به مسائل اخلاقیات عملی اختصاص دارد. او عقیده داشت که هر حرفه‌ای دارای شایستگی و اهمیت ویژه خود است. مردم از هر طبقه، چه دلاور، کشیش، زارع، تاجر، صنعتگر، هنریشه یا غیره، باید يك دل و يك جان دنبال حرفه خود برونند. يك بودیست حقیقی به خویشتن خویش یعنی به «بودای حقیقی شخص خود» اعتماد دارد، و از آنجائیکه هر مشغله‌ای عمل کرد بودای هر فرد است، بنابراین، شخص ذاتاً از جوهر مطلق بی‌روی می‌نماید. بدینسان، او به زارعین چنین موعظه میکند: «زراعت چیزی جز کار يك بودا نیست»؛ و به تاجر آن میگوید: «از خواهش‌هایتان چشم‌پوشی کنید و يك دل و يك جان دنبال سود روید. ولی این سود وسیله لذت شخصی نباید باشد بلکه باید بخاطر دیگران کار کنید»^{۸۶}.

روشن است که چگونه بودیزم زن به فعالیت‌های عملی انسان اهمیت مذهبی میدهد. در این باره، يك كشيش ديگر از مسلک زن، بنام

تاکوان^I موعظه مینماید که :

قانون بودا اگر خوب رعایت شود ، همانا قانون
 هستی ناسوتی است ، اگر قانون هستی ناسوتی خوب
 رعایت شود ، مشابه باقانون بودا است. طریق يك طریق
 عملی است. غیر از آن ، طریق دیگری موجود نیست^{۸۷}.

در اینجا ذکر چند کلام دربارهٔ بودیزم ذین مفید خواهد بود .
 ذین یادکترین «قلب بودا»^{II} ^{۸۸} به مقدار قابل توجهی فرهنگ ، طرز تفکر
 و رفتار ژاپن را تحت تأثیر قرار داده است . بودیزم ذین در چین شروع
 شد و مدعی :

گذر ویژه‌ای بی واسطه کتاب آسمانی ؛
 بی وابستگی به کلمات و حروف ؛
 دست یازی مستقیم به روح انسان ؛
 دست یافتن به طبیعت شخص و نیل به بودائیت^{۸۹} .

بود .

ذین مدعی است که آگاهی می تواند از آزمون مستقیم واقعیت
 بدست آید . این واقعیت چیزی در وراء خویش نیست . انسان «مخزن
 امکانات خلاق است»^{۹۰} ، و تنها از طریق دست یافتن به خویشتن خویش
 است که شخص آزاد و سالم خواهد شد . از این جهت ، به پیروان خود
 پند می دهد که در مفاهیم تجریدی (انتزاعی) و یا خیالی غوطه نخورند^{۹۱} .
 مطابق ذین ، بودا دانش متعال و کامل را از طریق پراجنا^{III} تحصیل
 نمود . پراجنا ادراک در سطح عالی است ، که روح را قادر به درهم شکستن

Takuan .I

Buddha - Heart .II

Prajnā .III

زنجیرهای نیروی عقلانی می‌کند و انسان را به حالتی سوق می‌دهد که در آن فرقی نیست ما بین عالم و معلوم. از طریق پراجاست که انسان می‌تواند به روشنگری برسد^{۹۲}.

بودیزمِ ذن بیشتر روی آزمون شهودی و ادراک واقعیت از طریق عبادت بلاواسطه تکیه می‌کند. ذن روش ویژه‌ای برای نیل به آگاهی (روشنگری) دارد. بنا به گفته دی. تی. سوزوکی^I:

این روش متکی به مشاهده بلاواسطه راز هستی خود ما می‌باشد، که خود واقعیت است. ذن پند می‌دهد که از تعالیم عرفی و نوشته شده بودا پیروی نکنیم، معتقد به هیچ وجود مافوقی سوای خوش نباشیم و به دستور العمل‌های آموزش زاهدانه عمل نکنیم، بلکه یک تجربه درونی بدست آوریم که در عمیق‌ترین مغاک وجود شخص جای دارد. این همان بازگشت به شیوه شهودی ادراک است، که شامل گشتن از حالتی است که در ژاپنی به ساتوری II معروف است. بدون ساتوری، ذن وجود ندارد^{۹۳}.

اهمیت و بی نظیری بودیزمِ ذن در ژاپن در تعالیم سیستماتیک ذهن III نهفته است که به محض ظهور در آن کشور مورد توجه طبقه نظامی واقع شد، ولی تغییر و تکامل مهم دیگری نیز در بودیزم ژاپنی صورت گرفته است که آنرا از بودیزم سنتی متمایز نموده است. بنا به دکترین‌های اولیه آئین بودا، راهبان از جمع آوری طلا و نقره محروم بودند، ولی پیروان

D. T. Suzuki .I

Satori .II ساتوری در زبان ژاپنی نوعی اشراق است که از طریق بودیزم

ذن بدست می‌آید.

Mind .III

بودیزم در ژاپن این رویه را نپذیرفتند و برعکس راهبان را تشویق به جمع‌آوری طلا و نقره نمودند. برای مثال تائین^۱ از معبد یاگوتوزان گفته است:

حالا که شما کشیشانی هستید که انضباط‌های حقیقی
مسلك ماهايانارا رعایت می‌کنید، باید ملزم به يك زندگی
نوع پرستانه بی‌حد و حصر شوید و طلا و نقره جمع‌نمائید،
تا اینکه سه گوهر گرانقدر (بودا - دارما - و سمقا) را
کامیاب نموده و به بشریت سود رسانید^{۹۴}.

همین رویه یکی از دلایل مهم توسعه اقتصادی ژاپن بود. در ژاپن جنبش‌های مذهبی و اخلاقی چندی که مساعد رشد اقتصادی بود ظهور نمود که مبلغ اخلاق اقتصادی در میان طبقات مختلف شد، و خود شاخه‌ای از ارزش‌های اخلاقی مسلط جامعه ژاپن را تشکیل میداد. در همین مقاله به این جنبش‌های اخلاقی و مذهبی عطف توجه خواهد شد. ولی ابتدا بوشیدو^{II} یا اخلاق طبقه دلاوران مورد بحث قرار می‌گیرد.

ب : بوشیدو

اخلاق سامورای

تأکید روی وظیفه‌شناسی مطلق در آئین کنفوسیوس ژاپنی تأثیر شایان اهمیتی بر تکامل بوشیدو، یا اخلاق سامورای (طبقه دلاوران) گذاشته است.^{۹۵} البته اصول اخلاقی اولیه شینتو^{۹۶}، و تصور انضباط فردی در بودیزم زن در تکامل قوانین اخلاقیات طبقه نظامی بی‌تأثیر نبوده است.

I. تائین Tanin یکی از راهبان معبد معروف یاگوتوزان Yagotozan بود.

II. Bushido

بوشیدو، طریق دلاوران، رهنمودی برای دیگر جنبش‌های اخلاقی شد، و بعنوان قوانین ایدآل اخلاقی برای تمام طبقات مورد ملاحظه قرار گرفت. ولی تنها سامورای بود که می‌توانست تجسم ارزش‌های اصلی جامعه ژاپن باشد. در طی دوره نوکوگاوا و حتی در عصر جدید، بوشیدو اخلاق ملی ژاپن شد. بوشیدو مجموعه قوانین افتخارآمیز و بیان‌گر آگاهی اخلاقی رفیع ژاپن فتودال بود. در این باره بلا^I چنین نوشته:

رویه متداول در اخلاق سامورای از شیفتگی تقریباً عرفانی نسبت به مرگ گرفته تا یک توجه کسل‌کننده نسبت به انجام وظایف زندگی روزمره، از یک نظریه کاملاً نظامی تا یک نظریه کاملاً مدنی، از اتحاد نزدیک با بودیزم زن تا یک اتحاد نزدیک با آئین کنفوسیوس جدید، طبقه بندی می‌شود. آئین کنفوسیوس از آغاز تأثیر عمیقی بر اخلاق سامورای داشته است؛ میلیتاریسم II و شیفتگی نسبت به مرگ حتی در عصر جدید اهمیت خود را از دست نداده است.

ارزش‌های اخلاقی مجسم در بوشیدو عبارت بودند از: وظیفه‌شناسی مطلق در ارتباط با اطاعت از اولیاء؛ عزم به مرگ در راه خدمت به ارباب خویش که ناشی از تصور بی‌خویشتمنی^{III} نهفته در بودیزم زن است، کنترل و قربانی کردن خویشتمن؛ درستی و اطاعت مطلق؛ یک‌خواهی^{IV}؛ از احساس همدردی بودیستی برای تمامی مخلوقات گرفته تا تراکت و رعایت حال دیگران؛ فداکاری؛ بی‌آلایشی؛ زهدگرایی؛ صرفه‌جویی (یا اقتصاد)،

R. N. Bellah .I

Militarism .II میلیتاریسم یعنی تفوق و برتری طبقه نظامی یا آرمانهای

آن؛ بزرگداشت فضایل و ایدآل‌های نظامی؛ سیاست آمادگی نظامی متجاوز.

Self - elimination .III

.VI. یا فضیلت جین (jin در زبان ژاپنی یعنی نیک‌خواهی).

بمعنی وظیفه «تقلیل مصرف شخصی به حداقل»؛ پشتکار (وظیفه خدمت به ارباب تا حداکثر توانائی)؛^{۹۹} نهایت احترام نسبت به دانش و یادگیری^{۱۰۰} که موجب ارتقاء سطح دانش و سواد درمیان طبقه سامورای و آشنائی آنها با متون کلاسیک کنفوسیوسی گشت.^{۱۰۱}

ارزش‌های اخلاقی مسلط در ژاپن دوره توکوگاوا که در پوشیدو دیده می‌شود: موجبات توسعه و رشد اقتصادی ژاپن را فراهم ساخت. پوشیدو بیان‌گر نظام ارزش‌هایی است که متوجه نیل به هدف بویژه در خدمت نظام وظیفه و وقف بی‌خویشتن به جمع است. بنا به گفته یالا:

جنبه محقق ارزش‌های اخلاقی هدف‌گرا حاکی از
تفوق قهرمانانه بر مشکلات و انجام (اعمالی که دارای
شایستگی برجسته‌ایست، میباشد، انجام اعمالی که منشأ
حیات دلاور است)^{۱۰۱}.

بعلاوه، در دوره رستوراسیون، باز بنا به گفته یالا، رهبران ژاپن چنین توصیف شده‌اند:

آنها قویاً تحت تأثیر روح سامورای بودند، و
توانائی آنها در حکم به وظیفه‌شناسی و اطاعت ملت با این
چنین مخالفت جزئی‌ای، بیشتر در سایه این حقیقت بود که
آنها حقیقتاً تجسم ارزش‌های اخلاقی ایدآل نه تنها سامورای
بلکه تمامی ژاپن بودند.^{۱۰۲}

باید توجه داشت که اخلاق طبقه دلاور فقط محدود به سامورای نبود. درحقیقت در طی دوره توکوگاوا پوشیدو بصورت یک نمونه ارزش‌های ایدآل برای طبقات دیگر بویژه تاجران درآمد. ژاپن عصر توگاوا شاهد جنبش‌های مختلف اخلاقی بوده است که بخصوص بر مبنای پایه طبقاتی

I. بزبان ژاپنی گاکومون gakumon یعنی یادگیری و دانش.

سازمان یافته بود و روی ارزش‌های مسلط مجسم در بوشیدو، از قبیل وظیفه‌شناسی، اطاعت از اولیاء، اطاعت و درستکاری، اقتصاد و مجاهدت تأکید می‌ورزید. بنابراین، بین جنبش‌های اخلاقی و بوشیدو وجوه اشتراك چندی موجود است، بویژه در خصوص «اخلاقاً فعال بودن» و «از درون زاهد بودن». بلا معتقد است که این ارزش‌های اخلاقی به عقلانی نمودن سیاست و اقتصاد که شرط ضرور توسعه اقتصادی راسیونال است کمک شایان اهمیتی کرده است.

ج: ارزش‌های اقتصادی و سیاسی ژاپن

در اینجا ذکر ارتباط مابین ارزشهای سیاسی ژاپن که تحت تأثیر آئین کنفوسیوس و بودا قرار گرفته و ارزشهای اقتصادی این ملت که نمونه‌وار در بعضی از جنبش‌های اخلاقی بیان گردیده است حائز اهمیت و توجه خاص است. مطالعه تئوری کنفوسیوس درباره جامعه، رابطه نزدیکی را مابین اقتصاد و سیاست آشکار می‌کند. متفکران کنفوسیوسی معتقد بود که برای يك جامعه باثبات و هماهنگ، رفاه اقتصادی در درجه اول اهمیت قرار دارد. نظریات صریح آنان پیرامون خط مشی اقتصادی متوجه تشویق مردم به تولید بیشتر و مصرف کمتر بود^{۱۴}.

ژاپنی‌ها این نظریات را قبول کردند بطوریکه اهمیت ارزشهای اقتصادی و ارتباط نزدیک آن با سیاست در نظام اخلاقی بوشیدو کاملاً آشکار است. ولی نباید فراموش کرد که ارزش‌های اقتصادی موجود در ژاپن از قبیل صرفه جوئی و مجاهدت، برعکس چین، متوجه حفظ يك نظام اجتماعی ایستا و هماهنگ نبود. ژاپنی‌ها بیشتر علاقمند به خدمت و

وقف خویشتن به‌اربابانشان بودند و بدین ترتیب در نظام ارزش‌های ژاپن، رسیدن به هدف درجه اول اهمیت قرار داشت، درحالی‌که در چین بوجود آوردن يك نظام اجتماعی هماهنگک و ایستا دارای ارزش فوق‌العاده بود.^{۱۱۵} بنابراین شگفت نیست که در طی رستوراسیون می‌جی، طبقه سامورای (طبقه دلاوران) که نبض اقتصادی کشور را در دست گرفت قادر به ایفای نقشی مهم و اساسی در فرآیند رشد اقتصادی ژاپن گردید.^{۱۱۶}

تئوری کنفوسیوس درباره جامعه نیز تصور ویژه‌ای را پیرامون شغل بوجود آورد. از آنجائیکه این تئوری يك نظام اجتماعی باثبات و هماهنگک را مجسم می‌کند، بنابراین نقش‌ها و وظایف انسان‌ها نیز تعیین شده است و هر فرد در طبقه اجتماعی خود باید به نقش یا شغل خویش قانع باشد. تعادل اجتماعی و هماهنگی فقط در صورتی ممکن است که انسان‌ها مقام و مرتبه خود را در اجتماع از دل و جان بپذیرند و در صدد بهم زدن نظم اجتماعی بر نیایند. این تصور ویژه درباره شغل نسبتاً ایستا است. ولی ژاپنی‌ها موفق شدند که این نظریه ایستا را از طریق ترکیب آن با تصور «آن»^۱ بصورت يك دکترین پویا در آورند. هر فردی که قدم بر این جهان می‌نهد و مقام و پایگاهی را در نظام اجتماعی اشغال مینماید بلافاصله مدیون اعصار و جهان می‌گردد. هر انسانی مدیون امپراطور، والدین، دوستان و مهمتران خود می‌باشد و موظف است که دین خود را نسبت به آنها ادا نماید. از این جهت ژاپنی‌ها قوانین مفصلی ناظم بر رفتار انسانی تدوین نمودند که رفتار هر کس و هر فرد را در چهارچوب نظام اجتماعی کنترل می‌کرد. تصور «آن»، به نظریه ایستای کنفوسیوس راجع به شغل و جامعه،

۱. تصور «آن» یا On در زبان ژاپنی بمعنی وظیفه و دین آمده است.

يك کیفیت فعال و پویا بخشید . در نظام ژاپنی ، انسان تنها با پذیرش صرف موقعیت خویش نمی‌تواند خود را از امور این جهان کنار بکشد ، بلکه باید وظایف خویش را با نهایت صمیمیت و فداکاری و با شرکت فعال در امور جهان انجام دهد . بدین ترتیب انجام وظایف فردی اهمیت مذهبی به خود گرفت و رستگاری ، بویژه در بودیزم ژاپنی ، بیشتر وابسته به خدمت فعال در جهان داشت که بی‌شبهت به اخلاق پروتستان نمی‌باشد . بدین‌سان ، اقتصاد ژاپن تحت تأثیر ارزشهای پرتحرک و هدف‌گرای سیاسی قرار گرفت .

اکنون باید دید چگونه جنبش‌های مختلف مذهبی - اخلاقی که براساس يك مبنای طبقاتی سازمان یافته بود نوعی اخلاق اقتصادی را ترویج نمود که خود منشعب از ارزشهای جامعه ژاپنی بود و مخصوصاً مساعد توسعه و رشد اقتصادی .

د: جنبش‌های مذهبی - اخلاقی سازمان یافته

براساس يك پایه طبقاتی

۱. مسلك شین^I: اخلاق طبقه بازرگان

به طور کلی عوام الناس ، بشدت تحت تأثیر جو دو شین شو^{II} ، یکی از بزرگترین مسلك‌های منشعب از «بودیزم سرزمین پاك» بود. این مسلك بوسیله شین‌ران شونین بنیان‌گذاری شد ، و تحت رهبری ریوشونین^{III} که

Shin Sect .I

Jōdo Shinshū .II

(۱۴۹۹ - ۱۴۱۵ م.) Rennyō Shonin .III

عموماً بعنوان دومین بانی مسلک شین شو (Shinshu) شناخته شده گسترش یافت. در اینجا از آن بنام مسلک «شین» یاد خواهد شد.^{۱۸}

با اینکه مسلک شین در آغاز روی ایمان و تحصیل رستگاری از طریق ایمان تأکید می نمود و توجه زیادی به جنبه های اخلاقی نداشت به مرور زمان عمل مذهبی و اخلاقی جزء لاینفک ایمان گشت، و رستگاری از طریق عمل اخلاقی در اواسط عصر توکوگاوا بطور قطعی مورد قبول قرار گرفت. از طریق تعلیمات مسلک شین، فعالیت های تجارتمی و سودآوری مشروع گشت. گرچه سودآوری مغایر تعلیمات سنتی و آئین کنفوسیوس و بودا بود، ولی کشیش ها^I و رهبران شین در ضمن می گفتند که افزارمندان و بازرگانان در سودآوری موجب انتفاع دیگران نیز میشوند. از این جهت عمل آنان مغایر مذهب نبود. در حقیقت این عمل حائز اهمیت مذهبی گردید. برای مثال رئیو گفته: «باید درک کنیم که تجارت به بودیزم خدمت میکند». بدین گونه مذهب انگیزه ای قوی در اشتغال به فعالیت های اقتصادی گردید.

مسلک شین تأثیر شدیدی بر بازرگانان ایالت اومی^{II} داشت. آنها نه تنها در تقوی بلکه در سخت کوشی، پشتکار، صرفه جوئی، تحمل سختی و وقف خود بکار شهره بودند.^{۱۹} فعالیت اقتصادی آنان نه بر حسب وظایفشان نسبت به سرور خود بلکه بر حسب دین آنان نسبت به آمیدا، «خداوند نوربیکران»^{۲۰} تعیین میشد. در این مسلک، تأکید بر اقتصاد، صرفه جوئی و پاکی، بوسیله «تصور کار در خدمت خانواده، جامعه یا جوهری والا»،

I. منظور از کشیش ها در اینجا مروجین مذهب شین میباشد و در مفهوم

مسیحیت بکار برده نشده.

II. Omi Province یکی از ایالات کشور ژاپن.

عقلانی گشت. بنظر میرسد که این تأکید «آنها بصورت اخلاقی درآورد که بویژه مساعد بوجود آوردن يك نظام اقتصادی راسیونال (عقلانی) بود»^{۱۱۲}.

۲. جنبش شین کاکو^I: جنبش طبقه بازرگانان و تاجر

اخلاق مردم بویژه اخلاق طبقه تاجر شهروند، عمیقاً تحت تأثیر يك جنبش اخلاقی و تربیتی بنام شین کاکو قرار گرفت که با ایشیدا بیگان^{II} شروع گردید و در قدرت و نفوذ تا آنجا رشد نمود که در اوایل قرن نوزدهم سالن‌های سخنرانی شین کاکو که بوسیله بسیاری از مردمان تشکیل مییافت در سرتاسر ژاپن یافت میشد^{۱۱۳}. با اینکه دکترین‌های اساسی این جنبش جزء جدائی ناپذیر ارزش‌های اخلاقی غالب جامعه ژاپن میباشد، مفهوم اصلی این جنبش در این حقیقت نهفته است که این جنبش، جائیکه بازرگانان از يك موقعیت اجتماعی ارجمند برخوردار نبودند، درصدد برآمد که نقش بازرگانان و دارندگان مشاغل سودآور را در جامعه ژاپن مشروع سازد.

همانند يك جنبش مذهبی، هدف این نهضت نیز روشنگری و وقف بی‌خویشتن بود. این مسلک می‌گفت که تنها از طریق روشنگری مذهبی و بدست آوردن مقام بی‌خویشتنی است که انسان قادر به انجام وظایف اخلاقی خویش میباشد. این وظایف عبارتند از اطاعت از اولیاء، وظیفه‌شناسی نسبت به مافوقان، اقتصاد، پشتکار، تقوی، و وقف بی‌خویشتن به کار. این جنبش از نظر سیاسی با تأکید روی وظیفه‌شناسی و وقف بی‌خویشتن ملازمان به «عقلانی کردن و گسترش قدرت کمک نمود»^{۱۱۴}.

Shinkagu .I

(۱۶۸۵-۱۷۴۴) Ishida Baigan .II

وظیفه شناسی نسبت به امپراطور و انجام وظایف شخصی نسبت به او و جامعه موجب شد که طبقه بازرگان ازصمیم قلب رهبری حکومت می‌جی را ، که به چنین واکنشی برای نیل به اهداف توسعه اقتصادی نیازمند بود، قبول نماید. این جنبش ، بوسیله آمیختن عناصر مهم پوشیدو و اخلاق سامورای ، برای طبقه بازرگان يك سری اصول اخلاقی ارجدار به وجود آورد . این ارزش‌ها اغلب به نقش قاطع بازرگانان در جامعه ژاپن اشاره داشت و سعی در سرمشق قرار دادن اخلاقیات سامورای برای طبقه بازرگان مینمود. همچنانکه بیلا اشاره نموده است، این جنبش «سامورای را بعنوان رهبران سیاسی قبول نمود، و در زمینه اقتصادی سعی در تفویض يك نقش شبه سامورای به بازرگانان داشت»^{۱۱۵}.

کوتاه سخن ، این جنبش ، با تأکید روی درستکاری ، احترام به قراردادهای ، وقف خویش بکار ، صرفه‌جوئی، پشتکار، حداکثر رسانی تولید و حداقل رسانی مصرف ، يك سری ارزشهای ایدآل بوجود آورد که نیل بدانها وظیفه مذهبی بازرگانان گشت ، و این ارزش‌ها در مقابل بطور قابل توجهی رفتار اقتصادی طبقات بازرگان را تحت تأثیر قرار داد. بدین طریق که موجب «رشد يك رویه منضبط ، عملی و مداوم نسبت بکار شد که ... هم برای سرمایه‌داران ، و هم برای کارگران در هر اقتصادی که وارد فرآیند صنعتی شدن میگردد حائز اهمیت می‌باشد»^{۱۱۶}.

۳. جنبش هوتوگو^I

جنبش دیگری که شایسته توجه است نهضت هوتوگو است که از

I. هوتوگو Hotokō Movement یعنی نهضت رجعت به سعادت‌جاودانی.

طبقه کشاورز سرچشمه گرفت و اهداف خود را متوجه آن طبقه ساخت^{۱۱۷}. البته دهقانان تحت تأثیر جنبش‌های اخلاقی و مذهبی دیگری، از قبیل مسلک شین، شینتوی ملی و شین کاگو، نیز قرار گرفتند. ولی جنبش هوتو کو روشنگر اخلاق کشاورزان است و نمایانگر روشی است که دهقانان ارزش‌های اساسی جامعه ژاپن را تلفیق کردند.

بنیان‌گذار این جنبش نینومیا سونتوکو^۱ است که خود کشاورزی بود که سعی در بالا بردن معیارهای اخلاقی کشاورزان داشته و در صدد کمک به آنها در راه افزایش سطح تولید بود. عقاید او تحت تأثیر آئین کنفوسیوس، بودا، و شینتو قرار گرفت، ولی او این ارزش‌ها را بنحوی عملی و قابل فهم کشاورزان عرضه نمود. سخت‌کوشی، مجاهدت، صرفه‌جویی، همکاری، و تحدید مصرف، شعارهای حزبی او بشمار میرفت:

کار زیاد کن، پس انداز زیاد کن، و خرج کن.
فراوان سوخت جمع آوری کن و تا حد امکان کم بسوزان؛
این خست نیست، راز ثروتمند نمودن يك کشور است.
از آنجائیکه زندگی انسانی در مبارزه با طبیعت است، ما
باید پس انداز کنیم و با کوشش خستگی ناپذیر و آینده‌مان
را تأمین نماییم، پس اندازهای امسال احتیاجات سال آتی
را برآورد میکنند. پس انداز کردن فضیلت ترك نفس
است^{۱۱۸}.

این جان‌کلام آموزش‌های اوست. ولی او در عین حال ارزش‌های اطاعت از اولیاء، و انجام وظایف فرد نسبت به والدین، دوستان، مافوقان و خدایان را تعلیم میداد^{۱۱۹}. در قالب اندیشه او، نقش دهقان عبارت بود از: قبول مقام خود در زندگی، درحالیکه از طریق اقتصاد، مجاهدت،

پشتکار، و وقف خویش به کار، میبایستی در صدد بهبود شرایط زندگی و انجام وظایفش نسبت به جهان برآید^{۱۲۰}. با اینکه جنبش هوتوکو منحصر به طبقه محدودی بود، با این حال تعلیمات او انعکاس اخلاق اقتصادی کشاورزان در ژاپن عهد توکوگاوا بوده و بعد از رستوراسیون^۱ نیز بی تأثیر نبوده است^{۱۲۱}.

از آنجائیکه تمامی جنبش‌های مذهبی و اخلاقی مذکور در فوق دارای صفات مشخص مشترکی هستند که توجه را به رابطه نزدیک مابین تعلیمات مذهبی و اخلاقیات اقتصادی جلب میکند، فرض این مسئله معقول بنظر میرسد که طبقات مختلف در جامعه ژاپن دارای ارزش معینی بودند که بویژه مساعد توسعه اقتصادی بود، و در نتیجه بارستوراسیون سال ۱۸۶۸ و تحت رهبری حکومت می جی خط مشی‌هایی که بویژه بمناسبت توسعه اقتصادی طرح ریزی شده بود با موفقیت روبرو گشت و ارزش‌های جامعه ژاپن نقش قاطعی در توسعه موفقیت آمیز «نظام اقتصادی عقلانی و خودبنیاد (متکی بخود)» بازی نمود.

I. تذکر: در قسمت اول این مقاله که در شماره پائیز ۱۳۵۱ بچاپ رسید در صفحه ۳۹۷ سطور ۶ و ۲۰، کلمه رستوراسیون (Restoration) اشتباهاً رستوران چاپ شده است. بدین وسیله این اشتباه تصحیح میگردد.

فهرست منابع و یادداشت‌ها

58) The Federation of All-Japan Buddhist Sects and Schools, *Outline of Japanese Buddhism* (Tokyo: B. R., 1937), P. 4.

یادداشت : بنا به گفته دی . سی . هولتوم : در سال ۵۵۲ میلادی ژاپن رسماً آئین بودا را پذیرفت ، گرچه بعضی از مورخین معتقدند که تاریخ قبول آئین بودا بوسیله ژاپنی‌ها به ۵۳۸ میلادی میرسد . مراجعه شود به

D. C. Holtom, *The National Faith of Japan*, op. cit., PP. 30 - 31.

59) See Ref. 58. PP. 7-10 : به فهرست ۵۸ مراجعه شود :

همچنین

G. W. Knox, *The Development of Religion in Japan*, op. cit., PP. 102-103.

60) Japan, M. of Ed., *Religions in Japan* (Tokyo: M. of Ed., 1959), PP. 2-3.

61) Nakamura, op. cit., P. 313.

62) See ref. 58. P. 26 : به فهرست ۵۸ مراجعه شود ،

63) Nakamura, op. cit., P. 314.

64) See ref. 58. PP. 33-34 : به فهرست ۵۸ مراجعه شود :

65) August Karl Reischaur, *Studies in Japanese Buddhism* (New York : Macmillan, 1925), P. 94.

66) Brumbaugh. op. cit., PP. 45-48.

67) See ref. 58. PP. 4-7 : به فهرست ۵۸ مراجعه شود ،

68) Ibid., PP. 8-10. ایضاً

همچنین به فهرست زیر مراجعه شود :

Holtom, *The National Faith of Japan*, op. cit., PP. 32-34.

69) Kitagawa, op. cit., P. 34.

70) Ibid., P. 36. ایضاً

71) Frank Alanson Lombard, *Pre - Meiji Education in Japan* (Tokyo, 1913), P. 38.

- 72) See ref. 58. PP. 9-10. به فهرست ۵۸ مراجعه شود.
- 73) Nakamura, op. cit., P. 416.
- 74) Ibid., P. 417. ایضاً
- 75) Sir Charles Eliot, *Japanese Buddhism* (London, 1935), P. 327.
- 76) Ibid., P. 332 ایضاً
- 77) Ibid., PP. 238-241 ایضاً
- 78) Ibid., P. 340. ایضاً
- 79) Nakamura, op. cit., P. 417.
- 80) See ref. 75. P. 376 به فهرست ۷۵ مراجعه شود.
- 81) Nakamura, op. cit., P. 418.
- 82) Ibid., P. 420. ایضاً
- 83) Ibid., P. ایضاً
- 84) Ibid., P. 421. ایضاً
- 85) Ibid., P. 427 ایضاً
- 86) Ibid., PP. 428-430 »
- 87) Ibid., P. 427.
- 88) Bernard Philips, ed., *the Essentials of Zen Budduhism* (London, 1963), P. 4. این کتاب مجموعه‌ای از نوشته‌های سوزوکی می‌باشد.
- 89) Ibid., P. 19 ایضاً
- 90) Ibid., P. 376. ایضاً
- 91) D. T. Suzuki, *Zen and Japanese Buddhism* (Tokyo, 1958), PP. 16-17.
92. Ref. 88., P. 85 به فهرست ۸۸ مراجعه شود.
- 93) Ref. 91., P. 218 به فهرست ۹۱ مراجعه شود.
- 94) Nakamura, op. cit., P. 424.
- 95) See ref 52., P. 500 به فهرست ۵۵ مراجعه شود.
- 96) Brumbaugh, op. cit., P. 67.
- 97) Sansom, op. cit., P. 499.
- 98) Bellah, op. cit., PP. 91-95 ایضاً
- 99) Ibid PP. 91-95 ایضاً
- 100) Ibid., P. 96 ایضاً

- 101) Ibid., P. 97. ایضاً
- 102) Ibid., P. 98. »
- 103) Ibid., »
- یادداشت: برای اطلاعات جامع دربارهٔ یوشید، به منبع زیر مراجعه شود:
- Inazo Nitobe, *Bushido, The soul of Japan* (Tokyo, 1936), PP. 1-190.
- 104) Bellah, op. cit., PP. 108-109.
- 105) Ibid., P. 110 ایضاً
- 106) G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan: 1867-1937* (London, 1958), P. 132.
- 107) Ruth Benedict, *The Chrysanthemum and the Sword* (Boston 1946), PP. 5, 8, 98, 98-179.
- این کتاب شرحی بسیار جالب و گیرا در پیرامون الگوهای فرهنگی ژاپن است.
- 108) Bellah, op. cit., PP. 68-69.
- 109) A. K. Reischaur, « A Catchism of The Shin Sect (Buddhism), *Transactions of the Asiatic Society of Japan*, Vol. XXXVIII, Part V (Tokyo, 1911), P. 384.
- 110) Bellah, of cit., P. 120-121.
- همچنین به کتاب زیر مراجعه شود:
- Sheldon, *The Rise of The Merchant Class in ... of* cit., PP. 144-164.
- 111) Sansom, op. cit., P. 245.
- 112) Bellah, of. cit., P. 126.
- 113)
- یادداشت: برای اطلاعات بیشتر و جالب دربارهٔ زندگی ایشدا بیکان، و تجزیه و تحلیل پر قدرت نهضت شین کاگو به منابع زیر مراجعه شود:
- Bellah, op. cit., PP. 132-176.
- Sheldon, op. cit., PP. 131-143.
- 114) Bellah, op. cit., P. 175.
- 115) Ibid., ایضاً
- 116) Ibid., PP. 175-176.
- 117)

یادداشت : هر تو کو یعنی رجعت به سعادت جاودانی . در این به منبع زیر
مراجعه شود .

Bellah, p. cit., op., p. 130.

118) Robert Cornell Armstrong, *Just Before The Dawn*
(New York, 1912) P. 232.

این کتاب درباره زندگی و آثار نیتومییا سوئتکو بانی نهضت هوتو کوهیباشد.

119) Ibid., PP. 196 - 218.

120) Ibid., PP. 219 - 240.

121) Ibid., PP. 253 - 272.